نظرے کن بہ گفتۂ ناظر
دیدنی او شنیدنی باشد
دیدۂ او شگفتۂ ناظر
دُرِ نایاب سفتۂ ناظر
رباعیات ناظر
حصہ اول
صد شکر کہ در حیات ناظر
مطبوع طبائع جہان شد
بے منت التفات ناظر
قطعات و رباعیات ناظر

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

قطعہ

شمۂ ما قالِ من این است و بس — دفترِ احوالِ من این است و بس
اہلِ خرد بیند و داند کہ چیست — نامۂ اعمالِ من این است و بس

ایضاً

کانِ گہر زیرِ زمین است و بس — معدنِ زر زیرِ زمین است و بس
جز بہ ہنرہا کہ بود یادگار — اہلِ ہنر زیرِ زمین است و بس

ایضاً

صلح بہ ہر کار نگہداشتن — کارِ خردمند ہمین است و بس
رحم بحالِ غربا داشتن — اصلِ اصولِ ہمہ دین است و بس

ایضاً

نعیمِ وصلِ تو جنت بود کہ آسایم — عذابِ ہجرِ تو دوزخ بود کہ بگدازم

به قرب و بعد و به وصل و به هجر او ناظر | قیاس نیست که می سوزم و ہمی سازم

ایضاً

به فیض باطنِ وارثِ حسن[۱] نازم | که کرد چشم بصیرت بیک نگه بازم
کلامِ او چو مرا کرد زنده جاوید | ازان سپس نبود حاجتے به اعجازم

ایضاً

ایکه جانِ جهانیا نستی | آنچه میدانمت همانستی
رحم فرما بحالم اے تو رحیم | در یقینِ من و گمانستی

رباعی

هرجائی و هر کجائی سبحان اللّٰه | در فهم کسے نیائی ماشاء اللّٰه
من طالبِ خیر و نفس مائل بگناه | لا حول و لا قوة الّا باللّٰه

قطعه

تا بکے شکوه و شکایت جوع | جانبِ حق به دل کنید رجوع
نیست زنهار فائده ز نماز | گر نباشد به دل خضوع و خشوع

ایضاً

به مسجد رفته با سامان و سازے | همی خوانی نمازِ حق بنازے
نمیدانی که باید خواند ناظر | نمازِ بے نیازے با نیازے

ایضاً

جمع خاطر کن از خطورِ قلب | تا میسر شود حضورِ قلب

ف۱ مولانا حاجی سید محمد وارث حسن محدث پیر و مرشد مصنف۔
ف۲ حدیث انا عند ظن عبدی بی۔

قبلِ قربِ نماز اے ناظر | دور کن دور مکر و زورِ قلب

ایضاً

گنہ اندر سرشتِ انسانی ست | گنہے نانمودہ ہم عاصی ست
گرچہ بالفعل پاک از عصیان ست | فعل بالقوہ لاجرم شدنی ست

ایضاً

گنہ میکنم صدرہ از عقل و ہوش | کہ دریاے رحمت در آید بجوش
چو درو م بہ سختی بکوشد چہ غم | کہ باشد دوا بیش ازان سخت کوش

ایضاً

ہرچند کہ دہر ناپسندم کردست | تاہم بعقالِ الفت بندم کردست
بے حاجتِ خویشتن گداگر شدہ ام | ہمدردیِ قوم دردمندم کردست

ایضاً

چو بن ناظر وفادارے نباشد | چو خاور[1] در جہان یارے نباشد
بجز ذاتِ خدا بے عیب کس نیست | گلے نبود کہ بے خارے نباشد

ایضاً

مرو در سعیِ خویش مختار ست | کار کردہ است آنچہ او نمی یارست
داشتن دل بیار و دست بکار | نیست دشوار گرچہ دشوار ست

ایضاً

پیراستہ باغ و چمنے بایستے | معشوقۂ شیرین سخنے بایستے

[1] مولوی علی احمد خاور۔

در فلسفهٔ ذہنی و نیز اخلاقی ۔ ہم صحبت من ہیچو سنے بایستے

ایضاً

بے گنہ را دل ست گر بشاش ۔ با گنہ را دل ست پاشا پاش
پا بہ گل دارم و ہمیگویم ۔ کردمے[51] و گذشتمے اے کاش

ایضاً

آن کس کہ گنہ نہ کرد زاری نہ کند ۔ در کشتِ امید آبیاری نہ کند
جز لطفِ خدا ندارد عاصی چیزے ۔ بے گریہ امید رستگاری نہ کند

ایضاً

گاہ از سعیِ خود بر آرم کار ۔ میرود گاہ سعیِ من بیکار
زین ہمہ کار و بار شد معلوم ۔ من نہ مجبورم[52] و نہ خود مختار

ایضاً

بندہ دارد نسبتے با کردگار ۔ ہم چنین پروردہ با پروردگار
مثلِ این نسبت کہ دارد عالمے ۔ نسبتِ عاصی ست با آمرزگار

ایضاً

بہ ہر جا رفتہ ام شام و پگاہے ۔ بہ حسرت کردہ ام ہر سو نگاہے
نمی یابم صدائے دوستداران ۔ نمی آید صدائے کس جز آہے

ایضاً

انسان کہ تمدنی ست کار و بارش ۔ آزار چہا غنیمت ہر آزارش

[51] اقتباس مقولہ مولانا روم ۔ کاش کردمے و گذاشتمے ۔
[52] ہمین مذہب اہل سنت و جماعت است ۔

دزدے کہ ببرد مال کس را ناحق — شیرازۂ جمع کرد درہم کارش

ایضاً

نیک ۵۱ میگردد بہ نیکی بدکسے — بدشود ہم نیک نیک از صد کسے
قحط ارزانی ست در ہندوستان — از محال ست ار شود سید کسے

ایضاً

دو دست نیچر و تنِ انسان ہمہ ترین — انجن دماغ سر بود از بہر این وجود
عقلش ڈرایور ست و شریعت چو ریلوے — تا آدمی بہ منزلِ مقصد رسد بزود

ایضاً

طائرِ قدسی بدام آوردمے — گر نہ من دام ریا گستردمے
من کہ شیطانِ خودم می زیبدم — خوانم ار لاحول بر خود بردمے

ایضاً

کس بہ کسبِ ہنر عزیز شود — آن کہ چیزے نبود چیز شود
بہ ہنر زود بینیش ناظر — صاحبِ سپیہ و پشیز شود

ایضاً

آن درودے کہ راست بنماید — مسِ اندودہ زر تواند بود
گر ندارد ز راستی اثرے — سخنت بے اثر تواند بود

ایضاً

برائے دوستداران دستگیری — بوقتِ سختی و مشکل بود خوب

۵۱ بجواب کسیکہ سید نوشتہ بود نوشتہ شد۔

حساب بذل و احسان نیست لیکن　　حسابِ دوستان در دل بود خوب

ایضاً

نگویمت که تولّائی یا تبرّائی　　نصیحتے کنمت گر قبول فرمائی
حذر ز فتنه کن اے مدّعی چه میگوئی　　که التقیة دینی و دین آبائی

ایضاً

جزائے خیر عمل صحتِ تن ست و سرور　　سزائے سوء عمل آتشک جذام و بثور
بدین طریق مکافاتِ دہر نتوان گفت　　که بے سزائے گذارد ترا خدائے غفور

ایضاً

من به عصیان کم ز خاور[51] نیستم　　این کرم میگوید که من خر[52] نیستم
او به دوزخ باشد و من در بهشت　　اینچنین تفریق باور نیستم

ایضاً

اے شبت شب برات و روزت عید　　از مکافات بایدت ترسید
بکشا مصحف و بغور بخوان　　آیتِ بطش ربک لشدید

ایضاً

همه آدم چه خوب اند و چه زشت اند　　بکارِ دوزخ اند و یا بهشت اند
مگس نگذاروش یک دم تو گوئیش　　ز دُردِ طینتِ آدم سرشت اند

ایضاً

هر عمل را ست جزائے و سزائے معلوم　　نیک مسرور و بدل بدبدل اندر مغموم

---

[51] تخلص مولوی علی احمد وکیل
[52] حضرت انسان که حدِ مشترک را جامع ست میتواند شد میتواند خر شدن - و بدین معنی اتحاد خاور هم بلفظ و هم بمعنی درست آید۔

خوش خورد و خوش بزید نیک بفیضِ صحت | بد به سوءِ عمل بمعده ز نعمت محروم

ایضاً

همین با آه و ناله حشر برپا | خدا را ای دل نازک صبر فرما
بگیرد ظالمان را زود حق نیک | تو حشر هم الیٰ اجل مسمیٰ

ایضاً

ایام بهار فصلِ سرما بگذشت | زود است که گوئی اینکه گرما بگذشت
گر بادی ظلم جور کرد است چه غم | بر گردنِ او بماند و برما بگذشت

ایضاً

نقد دشنام را به آسانی | بکسی گر دهی که بستانی
دهدت باز پس چه حاصل ازینکه | این زرِ قلب باز بستانی

ایضاً

هر آنکه فعلِ شرافت کند شریف بود | که اسم فاعلِ فعلِ شرافت است شریف
بذاتِ کس نبود انحصار این خلعت | بود به هر قدِ ناراست کوته این تشریف

ایضاً

چو خواندیم این آیت لایحکم | سواء علیهم انذرتهم
به تبلیغ احکام کردیم فکر | نیامد بدل هیچ و شد عقل گم

ایضاً

وجود نیست چو در خلق مشترک در خلق | ابنا نظر | بود به نوعیتِ خلق متحد هر خلق
بسوئے خود بکند هر کسی بلطف خیال | ابن لطف | چرا به خلق نگاهی نمیکنی هر خلق

ایضاً

مکانے درین دامن پائدار　　بنا کردہ ہمچو حصن حصین
ندانی کہ یک روز خواہی گذشت　　اسے این یا اشرف الغالین

ایضاً

جاے وفاے عہد جفا کرد روزگار　　با او ستاو زادہ چہا کرد روزگار
بود او در آفتے کہ رسید آفتے دگر　　حشرے میان حشر بپا کرد روزگار

ایضاً

درین عالم کہ جاے ہر کسے ہست　　کسے شر دار و بے شر کسے ہست
بہ جا با رفتم و دیدیم ناظر　　گنہگارے چو من کمتر کسے ہست

رباعی

ازورد خود آرم بزبان گر سخنے را　　افسردہ و پژمردہ کند اسے تخنے را
اے واے بران سنگدلے عربدہ جوئے　　کآزردہ و رنجیدہ کند ہمچو منے را

قطعہ

پیر من رحم برین حالتِ زارِ من کرد　　حسنِ تدبیر سبکدوشیِ بارِ من کرد
بودہ ام ہمچو خرے پا بخلابِ عصیان　　مردے از غیب برون آمد و کارِ من کرد

ایضاً

بے گنہ در جہان ندانم کیست　　بے گنہ کس بگو چگونہ بزیست
نیکی اندر بد و بدی در نیک　　فرق در نیک و بد ندانم چیست

ایضاً

دور از دلِ خویش کن ہوس را — آزار روا مدار کس را
در روزیِ تست روزیِ او — از سفرۂ خود مران مگس را

ایضاً

الحجب الصد ہزار تا مل رسیدہ ایم — بے زاد رہ خدا بہ توکل رسیدہ ایم
سودا ست در سرم کہ درین گلشنِ جہان — از بہر دیدنِ گل و بلبل رسیدہ ایم

رباعی

خواہی کہ شود دلِ تو روشن چون ماہ — وز قلبِ تو دور گردد این داغِ گناہ
اللہ ز سرِ لطیفہ بر کش و انگاہ — ہو بر سرِ قلبِ خود بزن خاطر خواہ

ایضاً

لا از سرِ قلبِ خویش بر کش و انگاہ — بر کش ز سرِ لطیفہ تا دوش الہ
دم راست کن و بسوے چپ تا گردن — ہان بر سرِ قلبِ خود بزن الا اللہ

قطعہ

جہان روز و شب سر بسر میرود — ز جائے بجائے دگر میرود
بجائے رود بدتر از پیشتر — بجائے دگر خوبتر میرود

ایضاً

ہستیِ عالم است ہمچو سراب — نیست جز خاک و باد و آتش و آب
طفلی و پیری است و عہدِ شباب — بعد آن عالم است عالمِ خواب

ایضاً

ہیچکس را مدان حقیر کہ او — مظہرِ ذاتِ کبریا باشد

تا نظر این تفرقہ بدین وحدت | چون تو وانا چنین چرا باشد

ایضاً

ہا اے والہ و شیدائے مئے ناب کشتی | بر لبِ چاہ کہ آمد ز پئے آب کشتی
آب[1] از چاہ برون آمد و دریائے شد | پیش ازانش کہ رسد نوبتِ دولاب کشتی

رباعی

شرمندہ ام از تو ای خداوند جہان | ہر راز نہانِ ماست پیشِ تو عیان
رفتیم رہِ ناصواب و کردم توبہ | امیدِ ثواب دارم از لطفِ ہمان

قطعہ

اینکہ شدت نیست در کون و مکان | لطف و رحیم تست عیان اندر جہان
بے گناہان نفیِ رحمت میکنند | من بہ عصیان میکنم اثباتِ آن

ایضاً

بسکہ در جانِ فگار و چشمِ بیدارم توئی | ہر کہ پیدا می شود از دور پندارم توئی
جامی این شعرِ خود اندر وجد میخواند و کسے | گفت گر پیدا شود خر گفت پندارم توئی

ایضاً

نماز راست معین اصول و وقت ادا | نخواندہ بہ کتاب اینکہ سید الشہدا
ز ہر طرف بہ سرش میرسید تیر بہ تیر | نگر نہ کرد دران وقت ہم نماز قضا

ایضاً

شاہد کہ بجمالِ احتیاجش نہ بود | در کارِ شہادت ابتہاجش نہ بود

[1] این سجزۂ از سجز اشتر بنی ست در گیت ہندی ست۔ کوئی آیا سو گھر پنہار کنوان آمنگ چلا۔

زین وجہ کہ گر بجسم مجروح شود — جز دار شفاے جہل علاجش نہ بود

ایضاً

ہدایت[۹۱] نہ گرو اندت سر نوشت — کہ تبلیغ را نیست در وے مجال

بتحصیل حاصل چہ حاصل شود — چہ کار آیدت سعی کار محال

ایضاً

دامان من از گناہ چون تر باشد — رخسارہ ام از سرشک خون تر باشد

از غیبت من بروز محشر زاہد — حال تو ز حال من نبون تر باشد

ایضاً

دنیا ہمہ ترک کرد ناظر — مجبور و لیکن از خطور سست

وورش کند از دل و رسد باز — گوئی مگس جلال[۹۲] پور سست

ایضاً

چیزے مخواہ از کس و چیزے مدہ بہ کس — این آبروے تو برد آن آبروے کس

از مال و زر ہر آنچہ کہ داری بیار و دہ — آن را کہ عاجر است و یتیم ست و کس مرس

رہنمارہ — بیہودہ پردہ نشین

رباعی نسبت مسٹر محمود جج ہائیکورٹ الہ آباد

کاشی پرشاد ڈپٹی آن فخر ہنود — در صدق و دیانت و دارات وجود

در ذکر وجوب عظمت ہر استاد — باسے اد بمن بصدق نیت فرمود

دانی کہ چہ کردہ بود مسٹر محمود — باہندوے پیشتر کہ استادش بود

در ضمن مشایعت بہ ہنگام وداع — پیش آمد و کفش پاسے او راست نمود

۹۱ سواء علیهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا یؤمنون -

۹۲ قصبہ استہور ضلع فیض آباد -

قطعه

دو و هفتاد ز عمر من ناداں بگذشت
حیف این عمر گرانمایه چه آسان بگذشت
از بد و نیک که بگذشت برین جان بگذشت
خورّم آن روز که گویند به ایمان بگذشت

قطعه در ضمن بیان حقیقت حال خود اثبات وحدت به نفی وجود کثرت

ز راستی نگهم شد چو با کجی مائل
چراغ یک بود و من هزار می بینم
چو بے حجاب به بینم چراغ و باز روم
شرارها به سر رهگذار می بینم

ایضاً

چراغ پرده کنم از شعاع شمع چو من
به نور تقیه چشم انتشار می بینم
نوشته ایم به عذر این همه به چشم ملال
که دل ز شکوهٔ او بیقرار می بینم
چه گونه تا به وی اورسم چو من خود را
نحیف و لاغر و زار و نزار می بینم

ایضاً

رسید پیش رسول خدا کسے و بگفت
قمار بازم و دزدم و کاذب و میخوار
چگونه ترک کنم جمله عادت خود را
که ترک این همه یکبارگی بود دشوار
بلطف گفت نبی کریم با آن مرد
که پیش اینهمه کذب و دروغ را بگذار
به ترک زحمت کذب بفیض حرمت صدق
نجات یافت ازان جمله عادت آخر کار

در واقعات راستی خود گفته شد

ناخواست و خواست بے کم و کاست
زنهار نه گفته ایم ناراست
ناراست چو گفتم اتفاقی
جز راست نماند هیچ باقی
گفتم به مزاح اگر دروغے
حق داد به راستی فروغے

گفتیم و نبود ہیچ چیزے   گم گشتہ نبود شد پشیزے

قطعہ

در کارِ خویش و از پے کار مفاد خویش   گاہے نہ کردہ ام بدروغ آشنا سخن
در تنگدستی و بہ مصیبت بہ پیش کس   ہرگز نہ بردہ ام بہ سرِ التجا سخن

رباعی

والی کہ چو کل یوم انتر باشد   رغبت بہ نماز و روزہ کمتر باشد
مابین اقامت و اذان اے ناظر   تثویب درین زمانہ بہتر باشد

قطعہ

آنانکہ خلافِ دعویِ من گویند   بے من گویند اگرچہ با من گویند
گویند کہ بدعت ست تثویب مگر   از بہرِ نمازِ فجر احسن گویند

ایضاً

ترویج روح ہر کس کرد است باد بزن   زنہار در جہان کس یارب مباد بے زن
بے مرد زاد عیسیٰ گویند و راست گویند   لیکن نہ گفت شخصے کہ فلان بزاد بے زن

رباعی

جز حمدِ خدا مکن ثنائے دیگر   جز در گدا و مرو بجائے دیگر
پامال کند خیال اغیار چنانکہ   نقشِ کفِ پا ز نقشِ پائے دیگر

ایضاً

دشنام بہ ہیچ حال از روے قیاس   حاشا کہ بود عبادتِ ربّ الناس
باشد نامحمود ست بوبکر و عمر   بشناس ایاز قدرِ خود را بشناس

رباعی

دشنام بہ کار رستخیزِ شیخین — انصاف بدستِ لعنتِ ربِ شیخین
حاجت بہ نماز اگر نباشد چہ عجب — آن راکہ عبادت ست سبِ شیخین

قطعہ

زفضلِ خدا دور نبود چو میرم — شوم در بہشتِ برین ضیف ناظر
زمردن غمے نیست گر بعد مردن — بگویند مردم کہ صد حیف ناظر

ایضاً

در پسِ مردنِ من نیست عجب گر بکنند — کہ و مہ خورد و کلان غائب و حاضر افسوس
بعدِ تاریخ وفاتِ منِ دلگیر و حزین — خورم آندم چو بگویند کہ ناظر افسوس

ایضاً

کند ہمجنس با ہمجنس پرواز — کبوتر با کبوتر باز با باز
ولے با دام و دانہ چون کنی صید — بہ مجبوری شود با غیر دمساز

ایضاً

از صحبتِ مفسدان بپرہیز — با آنکہ نہ کس بود میامیز
در صدقِ مقال و محنت و عدل — ناظر بکن اقتدائے انگریز

ایضاً

ہر چیز بجائے خویش پاکست و حلال — ناپاک و حرام گردد از استعمال
زہرے کہ برائے اندمالِ زخم است — گر خود بخوری چرا نباشد قتال

قطعہ در وصفِ منشی شمبھو پرشاد ڈپٹی کلکٹر فیض آباد متخلص بہ عاصی

گفت روزی در میانِ مجمعی با ما کسی / اینکہ عاصی را نباشد میلِ صحبت با کسی
گفتمش او مردم آمیز است و نگریزد ز کس / لیک او را امتیازِ ہر کسی و نا کسی

قطعہ

خواہند برادرانِ ملکی / در صید کسی برند ما را
وانگہ چو برادرانِ یوسف / در چاہ بیفگنند ما را

ایضاً

احذروا یا ایہا المستکبرون / از جنونِ کبر و از کبرِ جنون
کرد در قرآن خدائے ذو الجلال / مدحِ قسّیسین لا یستکبرون

ایضاً

زان کہ در پیری ابتہاجی نیست / بہ حوائج ہم احتیاجی نیست
رفت بینائی و بہ گفت بہ من / کردۂ خویش را علاجی نیست

ایضاً

در گربہ خیالِ صید دانی کہ نہاد / روباہ شعارِ کید چون کرد بیاد
جز حکمِ خدا نیاید این کار از انکہ / در مادّہ نیست این ہمہ استعداد

ایضاً

مکن عیب بر راز خائی من / کہ حدّے ندارد رسائی من
بدین نوبت آورد کارِ مرا / بہ بیگانۂ آشنائی من

تمت بالخیر